

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

УДК 343.985 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.13>

Анастасія Геннадіївна ВУЙМА,
докторка філософії з права
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

МОЖЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ДОКАЗУВАННІ ВИНИ ОСОБИ У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті досліджуються можливості застосування спеціальних знань у процесі доказування вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. Наголошено на важливості експертної діяльності у встановленні не лише фактичних обставин події, а й суб'єктивної сторони злочину – умислу, мотивів, психічного ставлення особи до власних дій. Акцент зроблено на особливому значенні судово-психіатричної, психологічної та психолого-психіатричної експертиз, які, поєднуючи діагностичну та аналітичну функції, дозволяють оцінити здатність особи усвідомлювати значення своїх дій, їх наслідків, а також керувати ними. Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування компетенції експертів і спеціалістів, а також правильного тлумачення результатів досліджень, з урахуванням стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Вказано на проблеми нормативного регулювання експертної діяльності в Україні та важливість врахування міжнародних практик щодо акредитації експертів і перевірки наукової обґрунтованості методик. Аргументовано, що спеціальні знання у кримінальному провадженні відіграють не лише допоміжну, а й ключову роль у досягненні справедливого судочинства, забезпеченні повноти, об'єктивності та змагальності процесу доказування. Перспективним напрямом подальших досліджень визначено оцінювання допустимості висновків, отриманих із застосуванням поліграфа, з огляду на їхню доказову цінність у конкретних

процесуальних ситуаціях.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, доказування, злочин, кримінальний проступок, суб'єктивна сторона, вина особи, спеціальні знання, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. Спеціальні знання традиційно розуміються як знання у сфері науки, техніки, мистецтва та інших галузей, за винятком правових. Їх застосування у кримінальному судочинстві пов'язане з необхідністю вирішення завдань, що виходять за межі професійної компетенції сторін обвинувачення, захисту та суду. Типовими формами застосування спеціальних знань можна сміливо визнавати ті, що є обов'язковими до реалізації під час розслідування та судового розгляду, відповідно до окремих положень кримінального процесуального закону. Водночас перспективними слід вважати і ті, що пов'язані із доказуванням вини особи. Такий підхід, на нашу думку, спрямований на сторону захисту, перевірку її доводів, наданих доказів тощо. Позиція сторони обвинувачення у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування доволі часто полягає в оперативному збиранні низки доказів, що засвідчують і вказують на обставини, які становлять обов'язковий предмет доказування. Проте слід приділяти увагу ще і перевірці версії сторони обвинувачення, її правової позиції, наданих нею доказів.

Так і для дотримання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» недостатньо, щоб версія обвинувачення просто переважала за ймовірністю версії захисту. Закон вимагає, аби будь-який обґрунтований сумнів у версії подій, представлений обвинуваченням, було усунуто за допомогою фактів, встановлених на основі допустимих доказів. Єдиною прийнятною версією повинна залишитися та, яку розумна та неупереджена особа може логічно вивести з усієї сукупності встановлених у суді обставин, і яка однозначно свідчить про вину особи за висунутим обвинуваченням¹.

Тому особливу увагу, на нашу думку, заслуговують можливості спеціальних знань у процесі доведення вини особи у вчиненні кримінальних правопорушень. У межах кримінального провадження спеціальні знання дозволяють не лише встановити фактичні обставини події, а й комплексно проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки, характер дій особи, способи вчинення злочину, механізм утворення слідів та інші важливі для обґрунтування обвинувачення елементи.

Мета статті – розкрити напрями застосування спеціальних знань у контексті доказування вини особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі вже здійснювалися спроби комплексного осмислення особливостей доказування суб'єктивної сторони злочину з метою встановлення вини або

¹ Постанова ККС ВС від 21 січня 2020 р., у справі № 754/17019/17 (провадження № 51-2568км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803> (дата звернення: 29.07.2025).

невинуватості особи, а також систематизації знань під час опрацювання висновку експерта, як доказу по кримінальному провадженню. Саме так визначила своє провідне наукове завдання А. В. Шульженко у роботі «Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину»¹. Серед провідних положень, сформульованих вченою вперше, авторка визначила, що саме вина є визначальним критерієм для розмежування правомірної та протиправної поведінки особи. Це зумовлено тим, що вона охоплює як юридичну конструкцію складу злочину, так і психологічну характеристику внутрішнього ставлення особи до вчиненого. Як правова категорія, вина має розглядатися у двох основних вимірах — матеріально-правовому (визначення наявності складу злочину) та процесуальному (процедура її доведення в межах кримінального провадження). А. В. Шульженка довела доцільність законодавчого закріплення обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи підозрюваним у справах щодо злочинів проти життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, а також статевої недоторканості. Згідно з її позицією своєчасна психіатрична оцінка стану особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, є критично важливою для правильного формування слідчих версій, побудови стратегії захисту, оцінки доказів та прийняття справедливого рішення судом. У позитивному аспекті слід відмітити, що в дослідженні також запропоновано авторську класифікацію судових експертиз, що призначаються у справах про посягання на життя, здоров'я, свободу, честь, гідність, а також статеву свободу та недоторканість. Цю класифікацію структуровано за функціональною спрямованістю експертиз: експертизи, що стосуються особи підозрюваного (включаючи психіатричні, психологічні, біологічні); експертизи щодо потерпілого (медичні, психологічні, сексологічні тощо); експертизи, які можуть бути джерелом як обвинувачувальної, так і виправдувальної інформації; експертизи, що встановлюють або спростовують наявність обтяжуючих або кваліфікуючих ознак злочину².

Ми також схилиємося до версії, що при дослідженні суб'єктивної сторони, необхідно приділяти вагому увагу наявності вини особи, котра пов'язана насамперед із умислом. У зв'язку з цим, необхідно звертати увагу на психічне ставлення особи до своїх дій, наслідків. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз можливостей використання судових експертиз не лише як способу встановлення фактів, а як інструмента для з'ясування психологічного стану, мотивів, цілей і інших характеристик, що стосуються внутрішнього ставлення особи до вчиненого. Психіка особи як об'єкт дослідження, пов'язаного із застосуванням спеціальних знань, стосується, як правило, судово-психіатричних і психологічних експертиз.

Наприклад, судово-психологічна та судово-психіатрична експертизи можуть пролити світло на здатність особи усвідомлювати свої дії, їх

¹ Шульженко А. В. Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2021. 264 с.

² Там само. С. 19–20.

значення і наслідки, можливість керування ними, що прямо впливає на вирішення питання вини. Певне значення можуть мати також економічні, комп'ютерно-технічні, лінгвістичні експертизи, які дозволяють встановити наміри та способи вчинення правопорушення, ідентифікувати виконавців або співучасників злочину.

На особливу увагу заслуговує використання спеціальних знань у процесі логічного аналізу послідовності дій особи, зокрема за допомогою криміналістичних методик реконструкції подій. Встановлення типових механізмів утворення слідів, виявлення відповідності між виявленими об'єктами (знаряддями злочину, предметами, речовими доказами) та поведінкою обвинуваченого дозволяє сформувати більш переконливу доказову базу.

Іншим напрямом використання спеціальних знань є залучення спеціаліста для надання консультацій чи участі у слідчих (розшукових) діях з метою правильної фіксації доказової інформації. Так, участь спеціаліста-психолога, а також психіатра може сприяти вирішенню низки тактичних і організаційних завдань щодо планування розслідування (визначення питань про доцільність призначення експертиз, їх виду тощо).

Особливе місце у структурі доказування займає взаємозв'язок між висновками експерта та іншими джерелами доказів. У випадку суперечностей або сумнівів щодо об'єктивності чи повноти висновку, виникає потреба у проведенні повторної або додаткової експертизи, залученні альтернативних спеціалістів або проведенні комплексних експертиз. Усе це свідчить про необхідність підвищення професійної обізнаності учасників кримінального провадження у сфері застосування спеціальних знань та налагодження ефективної взаємодії між слідством, експертами та захистом.

У практиці кримінального провадження особливе значення має чітке розмежування психологічної та судово-психіатричної експертиз, оскільки вони мають різну мету, об'єкт дослідження та юридичне значення.

Судово-психіатрична експертиза призначається в тих випадках, коли виникають обґрунтовані сумніви щодо осудності особи, її здатності усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними¹. Основним об'єктом такого дослідження є патологічні зміни психіки, психічні розлади та їхній вплив на кримінальну відповідальність. Тобто, йдеться про вивчення психіки особи, яка, ймовірно, є психічно нездоровою, з метою визначення наявності або відсутності медичних критеріїв неосудності (у т. ч. обмеженої осудності) та психічного стану на момент вчинення діяння. Висновки цієї експертизи мають виключне значення для встановлення відповідно особи критеріям «суб'єкта злочину», а також для обрання

¹ Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 17.07.2025); Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima, A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.10>.

примусових заходів медичного характеру, у випадках, де це дійсно необхідно.

На відміну від цього, психологічна експертиза має справу з особою, яка вважається психічно здоровою, і досліджує її емоційно-вольову сферу, мотиви поведінки, рівень усвідомлення, здатність до прогнозування наслідків своїх дій, сприйняття ситуації тощо¹. Об'єктом дослідження є психологічні характеристики, які можуть бути істотними для з'ясування суб'єктивної сторони злочину, зокрема умислу, мотивації, емоційного стану під час вчинення діяння. Також вона є ефективним інструментом аналізу поведінки потерпілих, свідків, особливостей сприйняття ними подій, що мають доказове значення. Таким чином, психологічна експертиза виконує важливу допоміжну функцію в межах оцінки психічної діяльності осіб, які з юридичної точки зору залишаються осудними.

Варто підкреслити, що судово-психіатрична експертиза має вирішальне значення в контексті кримінальної відповідальності, тоді як психологічна — у з'ясуванні внутрішніх психоемоційних процесів, які супроводжували протиправну поведінку. З огляду на це, помилкова підміна однієї форми експертизи іншою або їх некоректне застосування може призвести до викривлення істини у справі, збирання недопустимих доказів і порушення прав учасників кримінального провадження. Таким чином, обґрунтоване і вчасне призначення відповідного виду експертизи є ключовою умовою забезпечення повноти досудового розслідування, справедливого судового розгляду й ухвалення обґрунтованого процесуального рішення.

Зауважимо, що згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами), проведення психологічного дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа, спрямоване на отримання орієнтувальної інформації щодо:

- 1) ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- 2) повноти наданої опитуваною особою інформації;
- 3) джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- 4) уявлень опитуваної особи про певну подію;
- 5) іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій².

Своєю чергою предметом психологічної експертизи із застосуванням поліграфу, як це визначено у відповідній методиці, є фізіологічні реакції особи на психологічні стимули, які аналізуються з метою встановлення

¹ Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 256–267. DOI: 10.33766/2524-0323.95.256-267.

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.07.2025).

рівня та психологічної природи обізнаності особи про обставини справи, а також визначення ступеня ймовірності, повноти та джерела отриманої нею інформації. Викладене дозволяє припустити, що попри те, що результати дослідження із застосуванням поліграфа оформлюються у вигляді висновку експерта або спеціаліста, вони не мають самостійної доказової сили, якщо не підтверджуються іншими належними та допустимими доказами. Це зумовлено тим, що фізіологічні реакції особи, зафіксовані за допомогою поліграфа, не є прямим доказом правдивості чи неправдивості висловлюваної нею інформації, а лише вказують на її психоемоційне ставлення до поставлених запитань¹. Таким чином, психологічна експертиза із застосуванням поліграфа розглядається як експертне дослідження, що може використовуватись як доказ, проте не є беззаперечною підставою для встановлення чи спростування вини особи у відриві від інших доказів.

У кримінальному провадженні особливе місце серед інших видів судових експертиз посідає психолого-психіатрична експертиза, оскільки поєднує у собі потенціал одразу двох галузей спеціальних знань — психології та психіатрії. Її призначення полягає у комплексному дослідженні психічного стану особи, її поведінкових характеристик, особливостей реагування на ті чи інші життєві ситуації, рівня усвідомлення та керування власними діями. Це має особливо важливе значення для встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Психіатричний компонент експертизи дозволяє виявити наявність або відсутність у підекспертного психічних розладів, з'ясувати, чи впливали вони на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними під час вчинення правопорушення. За результатами такого дослідження також встановлюється, чи усвідомлює особа характер, значення і наслідки своїх дій, а відтак, покладається в основу судового рішення про те, чи може вона бути притягнута до кримінальної відповідальності, або ж підлягає застосуванню примусових заходів медичного характеру.

Психологічна складова експертизи, у свою чергу, дозволяє дослідити особливості психоемоційної сфери, рівень інтелектуального розвитку, типові реакції особи на психотравмувальні події, емоційні стани, мотивацію, а також психологічні механізми, що лежать в основі її поведінки. Це дає змогу проаналізувати мотиви вчиненого, встановити ступінь обізнаності особи в обставинах злочину, її ставлення до скоєного, що може бути надзвичайно важливим у процесі кримінально-правової кваліфікації діяння.

Особливе значення психолого-психіатричної експертизи виявляється у справах про насильницькі злочини, посягання на статеву свободу та недоторканість, де вона може бути призначена не лише щодо підозрюваного, а й щодо потерпілих. Важливе значення вона відіграє у слідчих ситуаціях, коли йдеться про осіб з підвищеною навіюваністю,

¹ Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 327–344.

посттравматичними розладами чи психічними особливостями розвитку.

Окрім того, така експертиза має вагоме значення для оцінки здатності особи брати участь у кримінальному провадженні. Зокрема, досліджується, чи спроможна особа належно сприймати обставини провадження, розуміти сутність обвинувачення, давати правдиві показання, здійснювати захист та реалізовувати інші гарантовані їй законом процесуальні права.

Таким чином, психолого-психіатрична експертиза виконує важливу функцію у процесі встановлення істини у кримінальному провадженні. Вона забезпечує науково обґрунтовану оцінку не лише психічного стану особи, а й комплексного взаємозв'язку між її особистістю, психічними характеристиками та обставинами вчиненого діяння. Це, у свою чергу, дозволяє суду об'єктивно вирішити питання про наявність вини, ступінь відповідальності та обґрунтованість призначення покарання або застосування альтернативних заходів впливу.

Висновки. Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема в аспекті доказування вини особи, є необхідною умовою забезпечення повноцінного, об'єктивного та неупередженого процесу доказування. Вони дозволяють не лише встановити фактичні обставини вчиненого діяння, а й розкрити внутрішній зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – умисел, мотиви, ставлення до наслідків. У цьому контексті судові експертизи, що ґрунтуються на спеціальних знаннях, виконують як діагностичну, так і аналітичну функцію: допомагають не лише виявити наявність чи відсутність психічної патології, а й проаналізувати психологічні чинники, що вплинули на поведінку особи.

Особливу роль відіграють судово-психіатрична, психологічна та психолого-психіатрична експертизи, які дозволяють з'ясувати здатність особи усвідомлювати значення своїх дій і їх наслідків, можливість керування ними, її мотивацію, індивідуально-психологічні характеристики, що мають прямий вплив на правову кваліфікацію вчиненого. При цьому чітке розмежування видів експертиз, правильне визначення їх завдань та коректне оцінювання отриманих результатів є критичними для недопущення порушення прав сторін та формулювання необґрунтованих процесуальних рішень у справі.

Також важливо враховувати, що висновки експерта — це не лише засіб підтвердження фактичних даних, а й інструмент верифікації версії обвинувачення або захисту. Установлення науково обґрунтованих причинно-наслідкових зв'язків між діями особи та їх наслідками, які здійснюються за допомогою експертиз, дозволяє забезпечити відповідність стандарту доказування «поза розумним сумнівом».

З урахуванням викладеного, необхідним є подальше вдосконалення нормативної бази, процесуальних алгоритмів і методичних рекомендацій щодо залучення спеціальних знань на всіх етапах кримінального провадження. Такий підхід сприятиме більш глибокому розумінню суб'єктивної сторони злочину та забезпеченню справедливості судочинства.

Крім того, слід враховувати міжнародні підходи до застосування

спеціальних знань у кримінальному процесі. У ряді держав діє розвинена система акредитації експертів, перевірки достовірності експертних методик, чітке нормативне розмежування компетенції експертів і спеціалістів. В Україні ж така система перебуває у процесі формування, що зумовлює необхідність подальшої уніфікації процедур, підвищення рівня стандартів якості експертної діяльності, а також створення ефективних механізмів контролю за її об'єктивністю та неупередженістю.

Отже, у сучасних умовах спеціальні знання відіграють не лише допоміжну, а й стратегічну роль у процесі доказування вини особи у кримінальному провадженні. Їх правильне залучення дозволяє забезпечити комплексність, повноту й об'єктивність у кримінальному провадженні, а також дотримання принципу змагальності та справедливості судового розгляду. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні критеріїв оцінювання допустимості доказу у вигляді висновку експерта, отриманого за результатами психологічного дослідження, проведеного із застосування поліграфу, окресленні його доказового потенціалу залежно від обставин справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 256–267. DOI: 10.33766/2524-0323.95.256-267.
2. Макарова О. П., Матюшенко О. С. Поліграф у криміналістиці: теоретичні, правові та практичні аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 327–344.
3. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.07.2025).
4. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 17.07.2025).
5. Постанова ККС ВС від 21 січня 2020 р., у справі № 754/17019/17 (провадження № 51-2568км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365803> (дата звернення: 29.07.2025).
6. Шульженко А. В. Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2021. 264 с.

7. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T., Vuima A. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (46). С. 109–117. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.10>.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2025

Anastasiia H. VUIMA,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

POSSIBILITIES OF SPECIAL KNOWLEDGE IN PROVING A PERSON'S GUILT IN COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE

The article examines the potential use of special knowledge in the process of proving a person's guilt in committing a criminal offense. It highlights the importance of expert activity in establishing not only the factual circumstances of the event but also the subjective aspects of the crime—such as intent, motives, and the mental attitude of the person to his own actions – is emphasized. The emphasis is placed on the special importance of forensic psychiatric, psychological and psychological-psychiatric examinations, which, combining diagnostic and analytical functions to assess a person's ability to understand the meaning of their actions, recognize their consequences, and control their behavior. The need for clear delineation of experts' and specialists' responsibilities, along with proper interpretation of research results—considering the standard of proof “beyond reasonable doubt”—is emphasized. The article discusses the regulatory framework governing expert activities in Ukraine and the importance of aligning with international practices concerning the accreditation of experts and the scientific validation of methods. It is argued that special knowledge in criminal proceedings is not only auxiliary but also essential for achieving a fair trial and ensuring the completeness, objectivity, and adversarial nature of the evidentiary process. A promising area for future research involves evaluating the admissibility of conclusions derived from polygraph testing, and their evidentiary value in specific procedural contexts.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, evidence, crime, criminal offense, subjective side, guilt of a person, special knowledge, expert, specialist.*